

Armoede en basiszorg en -ondersteuning: gezinnen en kinderen tot 12 jaar

Tineke Schiettecat, onderzoekster Equality research collective (HOGent)

ARMOEDE EN ONDERSTEUNING

**Wat ouders in armoede als ondersteunend ervaren -
Wat professionals helpt om ondersteunend te kunnen zijn.**

Contact: tineke.schiettecat@hogent.be

Situering

In de strijd tegen (kinder)armoede wordt de laatste decennia opvallend ingezet op vroegtijdige, preventieve tussenkomsten in de opvoeding en ontwikkeling van jonge kinderen via voorschoolse voorzieningen, opvoedingsondersteuning en de arbeidsmarktparticipatie van hun ouders. Verschillende auteurs waarschuwen echter dat het accent in deze context komt te liggen op een subtiel disciplinerende optimalisatie van ouderlijke opvoedingsvaardigheden, in het bijzonder van ouders in armoede, terwijl de aandacht voor de structurele omstandigheden waarin deze opvoeding plaatsgrijpt – en waarin zowel kinderen als hun ouders moeten (over)leven – uit beeld dreigt te verdwijnen (Roets, Bonte, Dermout, Decoene, Dhondt & Myny, 2013). De dominante focus op de vroege ontwikkeling creëert bovendien het risico dat achterliggende probleemdefinities niet langer het onderwerp vormen van debat, laat staan van debat met de betrokkenen: gezinnen met jonge kinderen (Vandenbroeck, Roets & Roose, 2012).

Vertrekpunten onderzoek

Een doctoraatsonderzoek¹ naar 'de trajecten van gezinnen in armoede in relatie tot sociaal-werkinderventies' had de ambitie om probleemconstructies, vragen en perspectieven te belichten die in het huidige armoedediscours overschaduwd dreigen te worden, wat een impact heeft op hoe we vandaag (kinder)armoede bestuderen en trachten aan te pakken.

We stelden daartoe drie uitgangspunten voorop:

- Uitgangspunt 1: Arme kinderen zijn kinderen van arme ouders
- Uitgangspunt 2: Ouders en kinderen ontwikkelen eigen welzijnsstrategieën
- Uitgangspunt 3: Sociaal werkers maken mee beleid in de praktijk

De studie trachtte van hieruit meer inzicht te verwerven in de interpretatie en rol van het sociaal werk in (kinder)armoedesituaties, door de perspectieven,

¹ Dit doctoraatsonderzoek kaderde binnen het VLAS (Vlaams Armoedesteunpunt) en werd vanuit de Vakgroep Sociaal Werk en Sociale Pedagogiek (UGent) begeleid door Prof. Dr. Griet Roets en Prof. Dr. Michel Vandenbroeck.

strategieën en betekenisgeving van de betrokken actoren – gezinnen en praktijkwerkers – te verkennen. De centrale onderzoeksvraag luidde: *“onder welke condities worden sociaal werkpraktijken beschouwd als ondersteunend en hoe verhoudt zich dit tot de mobiliteit van gezinnen met jonge kinderen uit de armoede”*.

We behandelden de vraag in twee aparte, maar gerelateerde onderzoeksluiken:

1. Een **retrospectief biografisch onderzoek met ouders van jonge kinderen** die mobiliteit in en uit de armoede hebben gekend en in contact kwamen met sociaal werkinterventies. Samen met de ouders reconstrueerden we hun individuele levens- en zorgtrajecten, om van daaruit ook transities (zowel materieel als immaterieel), in beeld te brengen. Tijdens dit proces gingen we uitdrukkelijk na op welke manier sociaal werkinterventies, waaronder voorschoolse voorzieningen en opvoedingsondersteuning, als mogelijke hefboom fungeerden.
2. In **bevraging bij praktijkwerkers** die volgens de ouders een ondersteunende rol hadden in hun traject. Ze waren werkzaam in uiteenlopende praktijken, waaronder praktijken van gezinsondersteuning, jeugdhulpverlening, budgetbegeleiding en woonbegeleiding. Via open diepte-interviews trachtten we na te gaan welke strategieën zij ontwikkelen (in interacties met condities op organisatorisch, inter-organisatorisch en overheidsniveau) om ondersteunend te kunnen zijn voor gezinnen in armoede.

Analysekader

Voor de data-analyse maakten we voor beide studies gebruik van een taxonomie die in 2004 ontwikkeld werd door Ruth Lister. We vonden dit kader interessant voor ons onderzoek omdat het de strategieën of het actorschap (van mensen in armoede, oorspronkelijk) beschouwt *in interactie* met structurele mogelijkheden en beperkingen.

In het originele schema van Lister, verwijst **‘Getting by’** naar de persoonlijke,

dagelijkse strijd van mensen om te overleven in moeilijke omstandigheden. Toegepast op een sociaal werkcontext, sluit dit aan bij de veelal onzichtbare overlevingsstrategieën van praktijkwerkers om 'om te kunnen gaan' met het spanningsveld tussen enerzijds complexe ondersteuningsvragen en anderzijds de bestaande regels en structuren. Als deze strategieën falen, dan kunnen ze leiden tot burn-out of tot de beslissing om ontslag te nemen.

'Getting back at' heeft opnieuw overleving als belangrijkste motivatie, maar wordt meer geassocieerd met informele en vaak verborgen verzetsstrategieën (zoals overtreding van regels, niet meewerken, liegen,...). Ook praktijkwerkers kunnen in hun poging om gezinnen te ondersteunen bewust verborgen of ondergrondse strategieën hanteren.

Getting out en getting organized verwijzen beide naar openlijke acties.

In een armoedecontext, kan **'Getting out'** begrepen worden als mobiliteit uit de armoede. In het dominante discours wordt vaak verbonden met opleiding en tewerkstelling. In het kader van het sociaal werk kan getting out betekenen dat praktijkwerkers en hun organisaties openlijk beslissen om hun mandaat op een ruime manier te interpreteren.

In het vierde kwadraat – **'Getting organized'** – ten slotte vinden we bij Lister meer collectieve uitdrukkingen agency die variëren van collectieve zelfhulp tot politieke actie van mensen in armoede. Toegepast op het sociaal werk, sluit getting organized aan bij de creatie van een publiek forum voor debat op inter-organisatieel of overheidsniveau.

Belangrijk is nog om op te merken dat de vier kwadranten bij Lister alleen acties categoriseren, niet de mensen of de actoren die de strategieën hanteren. Dit betekent dus dat verschillende acties bij eenzelfde persoon kunnen worden waargenomen.

Bevindingen: Strategieën van ouders

Onze resultaten uit het eerste empirische onderzoeksluik werpen een ander licht op dominante interpretaties van ondersteuning en mobiliteit uit de armoede, op de verzetsstrategieën van hulpvragers en op collectieve acties van mensen in armoede in het streven naar sociale verandering.

- Eerst en vooral tonen de resultaten dat de lijn tussen getting by en getting out niet altijd zo scherp te trekken valt. Onze bevindingen voegen zo een laag van complexiteit toe aan dominante opvattingen over ondersteuning en mobiliteit uit de armoede. De ouders in het onderzoek leerden ons dat deze twee concepten – ondersteuning en mobiliteit uit de armoede – geen synoniemen zijn en ook niet altijd in elkaars verlengde liggen. Sommige interventies werden door ouders als ondersteunend ervaren, hoewel ze niet gepaard gingen met een transitie uit de armoede. Omgekeerd bestaan er maatregelen die de financiële situatie wel verbeterden, maar niet ondersteunend werden geacht. Dit betekent dat economische mobiliteit en zelfredzaamheid niet de enige indicatoren zijn voor de effectiviteit van ondersteunende interventies.

Praktijken die door ouders als ondersteunend werden ervaren of transitiebewegingen in gang zetten, waren bijna altijd net die interventies die de beoogde uitkomsten van de ondersteuning niet vooraf vastlegden, maar het ondersteuningstraject voortdurend samen met de gezinsleden onderhandelden, en daarbij zowel de betekenisgeving en strategieën van kinderen en ouders, alsook de onderliggende structurele condities en mechanismen mee in rekening namen. Dit betekent echter niet dat we economische mobiliteit en zelfredzaamheid als doelen achterwege moeten laten. Alle ouders, zonder uitzondering, beklemtonen heel duidelijk dat een degelijk beschikbaar inkomen een basisvereiste is om hun leefomstandigheden te verbeteren. Het betekent wel dat de verwezenlijking van deze doelstellingen iets complexer is geworden. Voor ouders heeft mobiliteit uit de armoede maken met een degelijk beschikbaar inkomen en met leefbaarheid. De materiële kern van armoede en de immateriële aspecten die ermee geassocieerd zijn blijken met andere woorden niet van elkaar te onderscheiden, maar onlosmakelijk vervlochten te zijn. Willen sociaal werkpraktijken ondersteunend zijn voor gezinnen in armoede, dan moeten ze deze verwevenheid ook uitdrukkelijk voor ogen houden. Ondersteunen vraagt dus onderhandelen: Het vraagt om een zorgvuldig balanceren tussen materiële en immateriële condities, aansluitend bij de leefwereld van mensen, waarbij zowel persoonlijke als maatschappelijke verwachtingen mee in rekening worden genomen. Dat betekent ook dat maatregelen die vandaag dominant gehanteerd worden om mobiliteit uit (kinder)armoede te realiseren – met een klemtoon op de ontwikkeling van zelfredzame, verantwoordelijke en onafhankelijke burgers, geïntegreerd op de arbeidsmarkt – genuanceerd en aangevuld moeten worden.

- Onze resultaten werpen ook een nieuwe blik op verzetsstrategieën van mensen. Een ondersteuningspraktijk, geïnterpreteerd als onderhandelingspraktijk, vraagt om een openheid om mensen die weerstand bieden of regels ombuigen, niet eenzijdig te beschouwen als onverantwoordelijke individuen die 'foute' keuzes maken en bijgevolg strenger gecontroleerd of zelfs gesanctioneerd moeten worden. Rekening houdend met de moeilijke leefomstandigheden die vaak weinig keuze toelaten, kunnen hun acties ook gelezen worden als strategieën om het welzijn van hun gezin te verbeteren, wanneer sociale voorzieningen hier onvoldoende in slagen.
- De getuigenissen van de ouders die we spraken, geven verder geen indicatie dat sociale verandering per se moet gebeuren via de collectieve acties van mensen die zich daarvoor een 'armoedelabel' moeten aanmeten. Het lijkt ons niet aangewezen dat mensen in armoede exclusief verantwoordelijk worden geacht om zich te verenigen en dus individueel en collectief het label van armoede te dragen. Dat betekent niet dat collectieve verenigingen geen rol te vervullen hebben, maar wel dat ze niet als het enige of belangrijkste middel tot sociale verandering gezien mogen worden. Sociale verandering vraagt een breder draagvlak en een gedeeld engagement om voortdurend op zoek te blijven gaan naar mogelijke betekenissen van ondersteuning en mobiliteit voor zowel de samenleving, praktijkwerkers als voor volwassenen en kinderen in armoedesituaties.

Dit vraagt dus ook dat sociaal werkers (in de brede zin van het woord, als alle mensen die professioneel omgaan met gezinnen in armoede) de

onderhandelingsvaardigheden verwerven die het mogelijk maken meerdere perspectieven (waaronder zowel maatschappelijke perspectieven als perspectieven van ouders en kinderen in armoede) te verkennen en in rekening te nemen. En dit houdt onvermijdelijk in dat ze moeten kunnen werken in en met zeer complexe, meerlagige en vaak paradoxale situaties.

Dit brengt ons meteen ook bij het tweede luik van ons onderzoek waarin we nagegaan zijn op welke manier strategieën van praktijkwerkers – in dynamische interactie met condities op organisatorisch, inter-organisatorisch en overheidsniveau – kunnen bijdragen tot een ondersteunende hulpverlening.

Bevindingen: Strategieën van praktijkwerkers

Uit de bevindingen van deze studie blijkt dat de sociaal werkers die we spraken veel moeite doen om in zeer complexe situaties betekenisvolle interventies mogelijk te maken; en dat deze inzet niet tot uiting komt bij één, maar wel bij alle vier de vormen van actorschap die in de taxonomie onderscheiden worden.

- Heel wat praktijkwerkers in ons onderzoek uitten daarbij ook een scherpe kritiek op sociale onrechtvaardigheden in de samenleving en op de groeiende ongelijkheid waarmee ze in hun dagelijkse praktijk worden geconfronteerd. Sommige proberen daarom om deze processen **openlijk** te doorbreken en politiek bij te dragen tot de realisatie van welzijnsrechten van hulpvragers; iets wat vaak geassocieerd wordt met het collectief verzamelen en overdragen van signalen naar het beleidsniveau. Tegelijk gaat dit signaleren vaak gepaard met frustraties over de beperkte impact ervan.
- Vandaar zien we dat meerdere praktijkwerkers vooral proberen om in de concrete interacties met hulpvragers van betekenis te zijn en daar de impact te reduceren van processen ze onrechtvaardig vinden of die mensen hun welzijnsrechten in het gedrang kunnen brengen. Wanneer ze in het contact met de eigen organisatie, andere organisaties en/of beleidsmakers echter geen openheid vinden om vanuit de leefwereld van gezinnen te discussiëren over dominante logica's en schijnbare evidenties, blijken deze strategieën echter eerder onder de radar te verdwijnen. De achterliggende redenering van praktijkwerkers is daarbij vaak dat indien die acties niet verborgen zouden blijven, deze ondersteuning ook niet meer mogelijk zou zijn. Tegelijk geeft een aantal praktijkwerkers aan daardoor ook terug te moeten vallen op 'ad hoc' oplossingen en liefdadigheid. Hoewel deze acties wel een (vaak tijdelijke) meerwaarde kunnen hebben voor individuele hulpvragers, kunnen we deze tendens ook problematiseren. Want behalve de strategieën, blijven ook de onderliggende bekommernissen, probleemdefinities en gecontesteerde onrechtvaardigheden onzichtbaar en kunnen ze dus niet bespreekbaar worden gesteld. We argumenteren daarom dat het potentieel van het sociaal werk in het streven naar een bredere sociale rechtvaardigheid en menselijke waardigheid voor gezinnen in armoede in dergelijke situaties niet ten volle benut kan worden.
- Zowel **'op de barricaden gaan staan'** als **'ondergronds gaan'** produceren tegelijkertijd vaak een zeer dichotoom beeld van de relatie tussen beleid en

praktijk. Ons onderzoek toont echter dat de noodzakelijke condities om ondersteuningspraktijken te construeren in zeer complexe situaties niet gecreëerd worden door of de ingesteldheid van praktijkwerkers of structurele aspecten, maar precies door het samenspel tussen beide.

- Vandaaruit argumenteren we in ons onderzoek dat een zeer belangrijke rol van het sociaal werk in het ondersteunen van gezinnen in armoede en het realiseren van hun welzijnsrechten niet zozeer zit in het 'meevaren met de dominante stroom', ook niet zozeer gevonden wordt in pogingen om radicaal 'tegen die stroom in te gaan', maar wel te maken heeft met het moment waarop de bestaande vooronderstellingen, evidenties en dominante logica's onderbroken worden nieuwe mogelijkheden en perspectieven verschijnen. In dit kader leerden de praktijkwerkers ons het belang van omgevingen waar reflectie en openlijk debat over institutionele probleemdefinities gefaciliteerd, gestimuleerd en verder ontwikkeld kunnen worden.

We pleiten van daaruit voor transparante, kwaliteitsvolle en verantwoorde interventies. En dat is dan niet zozeer een kwestie van methoden of technieken of het meten van voorgestructureerde criteria. Het blijft hier niet bij de vraag 'hoe we dingen goed kunnen doen' / 'how to do things right'. Maar het vraagt vooral een forum voor voortdurend **debat over 'de goede dingen doen' / 'doing the right things'**, vertrekkende vanuit de basisprincipes van het sociaal werk: sociale rechtvaardigheid, mensenrechten en het recht op menselijke waardigheid, gedeelde verantwoordelijkheid en respect voor diversiteit, als een gedeeld referentiekader.

Hopelijk mag de werkdag rond 'opgroeien en armoede' een stap betekenen in dit (altijd voortdurende) proces.